

Психологічні бар'єри та ресурси реалізації акмеологічних компетентностей вчителів початкових класів закладів загальної середньої освіти

*Гандзілевська Г. Б., к.психол. наук,
доц.кафедри психології та педагогіки
Національного університет «Острозька академія»*

У дослідженні акмеологічні компетентності вчителів початкових класів вивчаються у контексті реалізації професійного сценарію. Увагу зосереджено на здатності вчителя до використання/поширення інновацій у педагогічній науці та практиці. На емпіричному рівні досліджено сценарні установки як психологічні бар'єри реалізації виділеної компетентності. Виявлено потребу у розвитку особистісної готовності до змін вчителів початкових класів, що вивчається як акмеологічний ресурс педагога, а отже штучному формуванні акмеологічного імунітету.

Ключові слова: *акмеологізація, акмеологічні компетентності, акмересурси, вчителі початкових класів, професійний сценарій, психологічні бар'єри.*

This article deals with the acmeological competences of primary school teachers in the context of the implementation of a professional scenario. Attention is focused on the teacher's ability to use / disseminate innovations in pedagogical science and practice. At the empirical level, scripted instructions were investigated as psychological barriers to the implementation of the identified competency. The need to develop personal readiness for the changes of primary school teachers is identified, which is studied as an acmeological resource of the teacher, and hence artificial formation of acmeological immunity.

Key words: *acmeologization, acmeological competencies, acmeresources, primary school teachers, professional scenario, psychological barriers.*

Обґрунтування проблеми. Орієнтири концепції «Нової української школи» вимагають від сучасної психолого-педагогічної науки перегляду вимог до проектування акмеограми педагога та у зв'язку з цим вивчення ефективних умов

акмереалізації його професійного сценарію. Враховуючи те, що провідним механізмом акмеологізації є саморозвиток, який забезпечують акме компетентності особистості – інтегральна готовності і здатності зрілої особистості будувати свій поступовий психічний розвиток із постійним ускладненням завдань і зростанням рівня досягнень, які найбільш повно реалізують психологічні ресурси людини [4], вагомого значення набуває дослідження психологічних бар'єрів цього процесу. У відповідності із професійним стандартом вчителя початкових класів закладу загальної середньої освіти (Наказ Міністерства соціальної політики від 10.08.18. № 1143) трудова функція «рефлексія та професійний саморозвиток» здійснюється за допомогою низки компетентностей, серед яких чільне місце відведено здатності вчителя до використання/поширення інновацій у педагогічній науці та практиці. Очевидно, що дослідження особистісної готовності до змін вчителя початкових класів, сформованість якої розширює поведінкові патерни, спектр рішень, шляхів досягнення та збагачує мотиваційну сферу [3], а отже є ресурсом реалізації виділеної компетентності, набуває актуальності.

Аналіз попередніх досліджень. На сьогодні акмеологія як галузь вікової психології (Н. Рибніков, Б. Ананьєв) розширює межі досліджень вершинних досягнень у життєдіяльності й розвитку людини (В. Максимова, Н. Полетаєва), закономірностей самореалізації її творчого потенціалу в дорослому віці у відповідності до вищих рівнів її продуктивності (В. Ільїн) та спрямовує свій інтерес на пошуки інноваційних методів вдосконалення процесу досягнення вершин особистісного, професійного, соціального й духовного самовдосконалення (акмеологізації (Т. Молодиченко [8]), реорганізації й корекції творчої діяльності (О. Деркач, Н. Кузьміна, С. Пальчевський та ін.). Зокрема успішність акмерозвитку та акмереалізації особистості вивчається у контексті її готовності до вікових змін (О. Лазорко та ін.), життєтворчої активності в дорослому віці (Ю. Михальська, Т. Молодиченко, В. Чернобровкіна, І. Шестопал, В. Ямницький та ін.), наявності чи відсутності психологічних бар'єрів творчого потенціалу особистості (В. Гладкова, У. Гуменюк, А. Коваленко, Н. Кузьміна, С. Максимова, Л. Міщиха, С. Пожарський та ін.) та

ін. Однак нерозв'язаними залишаються питання успішної акмеологізації вчителів початкових класів, шляхів оптимізації цього процесу, а отже вивчення бар'єрів та ресурсів реалізації їхніх акмекомпетентностей, що й стало *метою* цього дослідження.

Матеріал і методи досліджень. Термін реалізація (від франц. Realiser – здійснювати) найчастіше науковцями розуміється у значенні реальності впровадження, виконання, втілення в життя. У розрізі реалізації професійного сценарію вчителя, який, будучи складовою життєвого сценарію, окреслює міру активності особистості, прогнозує поведінкові стратегії та виражає ставлення індивіда до себе та інших, актуальності набуває вивчення сценарних установок. Такі установки-рішення, які відповідно до праць транзактних аналітиків [2] сформовані під впливом заборон і драйверів батьків у дитячому віці, С. Максимова [7] означає психологічними бар'єрами. Психологічний бар'єр як самозахист (Д. Узнадзе) є неусвідомленим станом, що компенсує потенціал активності особистості (Б. Паригін) та виражає відсутність позитивних реакцій або негативну установку (установку на «старє») [у 7]. У такому значенні сценарні установки виконують деструктивну функцію щодо реалізації акмекомпетентностей вчителя початкових класів. Окрім деструкцій, які обмежують акмереалізацію його професійного сценарію, останній включає конструкти, які забезпечують спрямованість індивіда на оптимальну самореалізацію. Когнітивно-емоційний конструкт життєвого сценарію згідно досліджень транзактних аналітиків репрезентує сукупність базових уявлень про себе та значущих інших у навколишньому світі – психологічну (екзистенційну) позицію, що «корелює» із сценарними рішеннями та відповідно поведінковими схемами [2]. У зв'язку з цим адекватну психологічну позицію вчителя початкових класів виділяємо ресурсом акмереалізації його професійного сценарію, показником якого є акмеологічний імунітет. Останній розуміємо, як стійкість конструктивної взаємодії особистості й навколишнього середовища в досягненні акме-цілей. Відповідно базовим ресурсом цього процесу виділяємо особистісну готовність до змін. У зв'язку з цим діагностичний інструментарій включає опитувальник ранніх дитячих рішень С. Максимової, що є модифікованим

варіантом методики В. Петровського «Дитячі думки» [7] (адаптований українською мовою (Г. Гандзілевська, У. Нікітчук)); дослідженні психологічної позиції особистості (методика Дж. Пауелла «Повнота життя» [9]); оцінці складових готовності до змін, які мають значення у формуванні акмеологічного ресурсу особистості (опитувальник «Особистісна готовність до змін», розроблений Ролніком, Хезером, Голдом і Халом в адаптації Н. Бажанової та Г. Бардієр [1]).

Результати досліджень. Емпірична вибірка включила 23 вчителів початкових класів закладів загальної середньої освіти Рівненської області (19 жінок, чотири чоловіки). Середній вік респондентів – 37.9 роки, середній стаж роботи – 17.4 роки. Згідно до результатів застосування опитувальника «Особистісна готовність до змін», у вчителів початкових класів у загальному переважає низький рівень її сформованості. Диференціацію за шкалами демонструє табл. 1.

Таблиця 1
Результати застосування опитувальника
«Особистісна готовність до змін» в адаптації Н. Бажанової та Г. Бардієр

Шкали опитувальника	Високий (%)	Середній (%)	Низький (%)
Пристрасність	3	26	65
Винахідливість	9	35	56
Оптимізм	0	9	91
Сміливість	0	9	91
Адаптивність	0	13	87
Впевненість	9	43	48
Толерантність	0	9	91
Загальний результат	0	13	87

Такі результати можуть свідчити про неефективність вольової пошукової поведінки, внутрішні опори змінам, неправильні, помилкові стратегії та поведінкові патерни [3], та потребу у розвитку її компонентів. Ймовірно, що отримані результати можуть бути пов'язані із переживанням кризи середнього віку респондентами, адже середній вік припадає на цей віковий проміжок, так і

професійним вигоранням (середній стаж роботи – 17.4). Підтверджуємо свою думку результатом застосування коефіцієнта кореляції Пірсона, що дозволив виявити зв'язок між показником шкали «Толерантність» та віком респондентів ($r=0.422$, $p<0,05$). Однак пряма кореляція між цими показниками свідчить про актуальність додаткових досліджень у цьому напрямку.

У результаті застосування опитувальника ранніх дитячих рішень С. Максимової найбільш вираженими сценарними заборонами у досліджуваних виявлено «Не будь маленьким, не будь спонтанним» (52.2%), які провокують таке рішення-установку «Я більше ніколи не зроблю нічого дитячого», та припис «Не твори» (13.5 %), що своєю чергою блокує креативність, яка характерна его-стану Дитини згідно до функційної структури особистості Е.Берна [2] (рис.1). Очевидно, що для вчителів, які працюють з дітьми молодшого шкільного віку, де поряд з навчальною діяльністю застосовується гра, такі сценарні заборони є психологічними бар'єрами акмереалізації у професійній сфері.

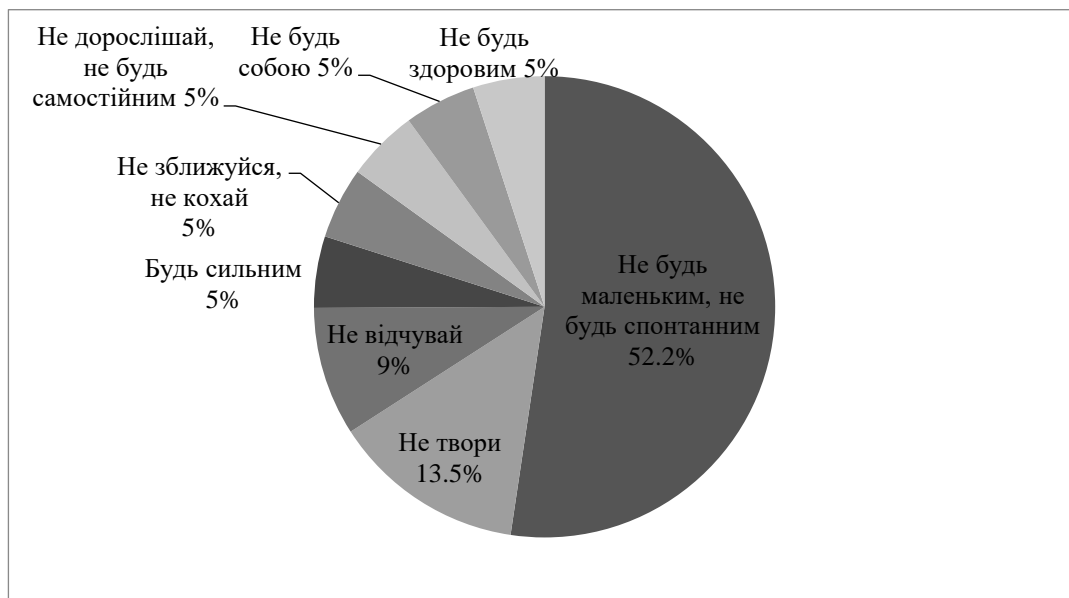

Рис. 1 Відсоткова диференціація показників сценарних приписів (за опитувальником ранніх дитячих рішень С. Максимової) вчителів початкових класів

Окрім того, результати кореляційного аналізу між показниками особистісної готовності до змін та сценарних установок, здійсненого за

допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона та Кендалла, демонструють обернену двосторонню кореляцію між показниками шкали «Оптимізм» та припису «Не твори» ($-0,399$, $p < 0,05$), та пряму кореляцію між показниками шкали «Сміливість» та припису «Старайся» ($0,353$, $p < 0,05$). Так, сценарні рішення, обмежуючи креативність та стимулюючи над активність, блокують й особистісне зростання особистості в контексті набуття нового досвіду. Таким чином, сценарні рішення вчителів початкових класів потребують корекції, а отже розробки відповідних акмеологічних технологій.

Дослідження психологічної позиції учителів початкових класів відбувалося за шкалами методики Дж.Пауелла «Повнота життя», результати яких сучасні науковці [6] зазвичай представляють у проміжку $[0; 4]$, де верхній показник відбиває позитивну тенденцію, а нижній – деструктивну. Середнє значення показника «Ставлення до себе» (3.3), «Ставлення до інших» (2.7), «Ставлення до життя» (3.2) демонструє позитивну тенденцію, а отже є ресурсом акмереалізації професійного сценарію. Разом з тим, у розробці акмеологічних технологій слід звернути увагу на такий конструкт психологічної позиції вчителя початкових класів, як «Ставлення до інших», середнє значення показника якого є нижчим у порівнянні з іншими показниками відповідних шкал методики. Підтверджують цю думку наступні результати дослідження, отримані за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона. Нами було виявлено пряму кореляцію між показниками шкали «Ставлення до інших» та «Ставлення до життя» ($0,638$, $p < 0,01$) і «Ставлення до себе» ($0,518$, $p < 0,05$). Окрім того, було виявлено пряму кореляцію і між показниками шкал «Ставлення до себе» та «Ставлення до життя» ($0,602$, $p < 0,01$), що підтверджує вагомість розвитку самоцінності вчителя початкових класів.

Подібні результати нами було отримано у попередніх дослідженнях на вибірці українських емігрантів та внутрішньо переміщених осіб [5]. Зокрема було визначено кореляційний зв'язок між показниками особистісної готовності до змін та сценарними установками мігрантів. Так, найбільш виражений зворотній зв'язок встановлено між такими шкалами Особистісної готовності до

змін та заборонами, що спровокували дитяче сценарне рішення: «Впевненість» та «Не будь успішним» (-, 524, $p < 0,05$), «Не роби» (-, 429, $p < 0,01$), «Не будь дитиною» (-, 413, $p < 0,01$); «Винахідливість» та «Не дорослішай» (-, 449, $p < 0,01$), «Не будь успішним» (-, 475, $p < 0,01$), «Не роби» (-, 418, $p < 0,01$); «Оптимізм» та «Не будь успішним» (-, 486, $p < 0,01$); «Сміливість» та «Не належ» (-, 380, $p < 0,01$); «Толерантність» та «Не належ» (-, 412, $p < 0,01$). Слід відмітити і те, що прослідковано прямий зв'язок і між шкалою «Адаптивність» та «Толерантність» (,497, $p < 0,01$), яку обумовлює припис «Не належ». Очевидно, що провідними сценарними заборонами, що блокують особистісну готовність до змін є «Не будь успішним», «Не роби», «Не належ», що своєю чергою створює психологічні бар'єри у адаптації до змін. Враховуючи ці та інші результати дослідження акмереалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів, нами було розроблено акметренінг та Щоденник психологічної самопомоги (Як знайти акмересурс) [5], що має значення і для вчителів початкових класів. Адже якісний аналіз результатів апробації та різноманітні сфери впровадження розроблених акмеологічних технологій засвідчив ефективність психолого-акмеологічного супроводу, що своєю чергою дозволяє рекомендувати його як для психологічної реінтеграції, так й відновлення акмеологічного потенціалу життєвих сценаріїв осіб, що перебувають в кризових умовах.

Акмеологічні технології розроблено відповідно до запропонованої нами архітектоніки акмеологічного потенціалу життєвих сценаріїв, що включає життєві компетентності особистості [5] (табл. 2). Продуктивність відновлення акмеологічних компетентностей залежить від здатності використовувати досвід предків, переживати певні почуття та емоції, здатності до творчості, усвідомлення свого покликання, інноваційної готовності. Провідними механізмами відновлення екзистенційних та адаптаційних ресурсів виділено ідентифікацію; ресурсів самореалізації – рефлексію; акмереалізації – індивідуацію, осмислення життєвого досвіду. Процес акмеологізації забезпечує активність взаємодії означених ресурсів.

Таблиця 2

Життєві компетентності

у вимірі акмеологічного потенціалу життєвого сценарію особистості

Архетипи, за Юнгом	Показник активності	Ресурси		Досвід	Компе- тентності
		Внутрішній	Зовнішній		
Колек- тивне несвідоме	Реалізація інстинктів, архетипів	Екзистенційні		Пасивний Синерге- тичний	Здатність використо- вувати досвід предків
		Глибинні цінності	Культура, рід		
Аніма / Анімус	Психологічн а позиція, сценарні рішення СУБ	Адаптаційні		Пасивний Емоційний	Здатність переживат и певні по- чуття та емоції.
		Самоцінність	Сім'я		
Тінь	Сценарні рішення, драйвери	Резерв самореалізації		Творчо- пошукови й	Здатність до творчості, покликанн я
		Приховані бажан-ня, мрії, пошуки покликання, інте- рес до світу	Природа		
Пер- сона	Соціальна / соціокуль- турна адап- тація	Ресурси самореалізації (психосоціальні)		Активний	Здатність до взає- модії та акмеологі- зації
		Системи навичок, умінь, знань; інтелект, креатив-ність, цінності, переконання	Соціальні установки		
Его	СЖО	Акмеологічні (особистісний)		Індивіду- альний	Інноваційн а готовність, здатність до акмереа- лізації
		Властивості особистості, спрямовані на протистояння руйнівним діям (життєстійкість, цілеспрямованість, оптимізм, локус контролю. Світогляд, саногенне мислення, сила духу)			
САМІСТЬ / ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ					
АКМЕОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЖИТТЄВОГО СЦЕНАРІЮ ОСОБИСТОСТІ					

Форми, методи, засоби психолого-акмеологічного супроводу українських емігрантів, запропонованих у межах транзактного, психодраматичного, наративного та гештальт-аналітичного підходів, спрямовані на корекцію акмебар'єрів, оптимізації ціннісно-смыслових орієнтирів, розвиток саногенного мислення та самоцінності, навичок використання акмересурсів для досягнення акме-цілі. Ймовірно, що процес відновлення ресурсів відповідно до запропонованої архітекtonіки, пошуки ефективних стратегій самопрезентації засобом присвоєння ресурсних ролей, що визначено як сприятливу умову для акмеологізації мігрантів, забезпечить розвиток акмекомпетентностей і вчителів початкових класів. Перевірка цієї гіпотези спрямовує **перспективи подальших наших розвідок.**

Таким чином, результати дослідження свідчать, що проблему ефективної реалізації компетентностей вчителів початкових класів доцільно вивчати у контексті реалізації їхніх професійних сценаріїв. З'ясовано, що у межах акмеологічного підходу значна роль у цьому процесі належить інноваційній готовності педагога. Ресурсом акмереалізації виділено психологічну позицію. Досліджено, що здатність вчителя початкових класів до використання/поширення інновацій у педагогічній науці та практиці обумовлюють психологічні бар'єри, що включають сценарні установки. На емпіричному рівні виявлено найбільш виражені сценарні рішення у вчителів початкових класів – «Не будь маленьким, не будь спонтанним», «Не твори». Наголошено про кореляційну залежність показника шкали особистісної готовності до змін («Оптимізм») із заборною «Не твори». Означено потребу у розвитку особистісної готовності до змін вчителів початкових класів, що вивчається як акмеологічний ресурс педагога, а отже штучному формуванню акмеологічного імунітету.

Література

1. Бажанова Н. А. Личностная готовность к переменам в контексте исследования феномена «ожидания». Санкт-Петербург, 2005. С. 169–178.
2. Берн Э. Трансактный анализ в психотерапии : Системная индивидуальная и социальная психотерапия. Москва : Академический Проект, 2006. 320 с.
3. Бринза І., Будіянський М. Готовність до змін як ресурс подолання психологічної кризи. *Наука і освіта*. 2016. №11. С. 43–48.
4. Булига І. В. Психологічні особливості акмеологічних здобутків зрілої особистості. *Современные научные исследования и инновации*. 2011. № 3. URL : <http://web.snauka.ru/issues/2011/07/1297>.
5. Гандзілевська Г. Б. Життєві сценарії українських емігрантів (психолого-акмеологічний дискурс) : монографія. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2018. 484 с.
6. Гридковець Л. Роль соціальних моделей поведінки особистості в продукуванні нею травматичного досвіду. *Острозька академія : вісник*. Острог : Ви-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2015. С. 79–89.
7. Максимова С. В. Творчество : созидание или деструкция : монография. Москва : Академический проект, 2006. 222 с.
8. Молодиченко Т. А. Стратометрическая концепция акмеологизации личности и социальная стратификация общества. *Известия Саратовского университета. Новая серия. Сер.: Философия. Психология. Педагогика*. 2010. Вып. 1. С. 83–87.
9. Пауэлл Дж. Полнота человеческой жизни / пер. с англ. Л. И. Василенко. Москва : Общественный православный университет, основанный протоиереем Александром Менем, 1993. 124 с.